

Проект, який народжується: “Енциклопедія історії Української революції”

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2025. Vol. 17

DOI: 10.37068/evu.17.9

Article history:

Received 17/10/2025

Accepted 26/11/2025

Published 01/12/2025

Citation: Verstiuk, V. (2025). A project in the making: Encyclopedia of the History of the Ukrainian Revolution. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 17, 117-124.
<https://doi.org/10.37068/evu.17.9>

© 2025 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Владислав Верстюк

Інститут історії України НАН України, Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-6023-0471

Email: vverst@ukr.net

Резюме

Стаття презентує концептуальні основи створення “Енциклопедії історії Української революції 1914–1923 років”, що нині готують в Інституті історії України НАН України. Ідея такої енциклопедії по-стала як відповідь на потребу сучасної історіографії — систематизувати, осмислити та репрезентувати досвід Української революції у контексті світових трансформацій початку ХХ ст. Проект покликаний подолати ідеологічні спотворення, успадковані від радянської історичної традиції, та представити революцію як багатовимірний процес національного і державного відродження. Стаття має характер аналітичного есе, у якому поєднано описовий, історіографічний і концептуально-рефлексивний підходи. Такий методологічний синтез дає змогу водночас простежити еволюцію поняття “Українська революція” в історичній науці та обґрунтувати актуальність створення “Енциклопедії історії Української революції 1914–1923 років” як сучасного цифрового гуманітарного проекту. Зазначено, що нині підготовлено понад 600 енциклопедичних статей із запланованих 2000. Матеріали цього енциклопедичного видання охоплюють персоналії політичних, військових, громадських і культурних діячів, а також зарубіжних осіб, дотичних до українських визвольних змагань. У статті наголошено, що реалізація енциклопедичного проекту відбувається в умовах російської агресії, яка суттєво ускладнила наукову діяльність в Україні. Попри обмеження ресурсів і кадрові втрати, робота над енциклопедією триває, сприяючи збереженню історичної пам’яті, формуванню національної ідентичності та утвердженню тягlosti української державницької традиції.

Ключові слова

Українська революція, історіографія, Перша світова війна, історична енциклопедія, Інститут історії України, цифрова гуманітаристика, історична пам’ять.

У радянський період слово “революція”, насамперед у значенні Великої Жовтневої соціалістичної революції, набуло статусу своєрідного сакрального символу, що втратив реальні історичні конотації, обріс низкою міфів та ідеологічними нашаруваннями. Тотальна поразка комуністичної системи, розпад СРСР та відновлення незалежної української держави поставили перед історичною наукою завдання деміфологізації цього складного феномена — його нової концептуалізації, структуризації, розширення хронологічних меж, критичного переосмислення, а також наповнення змістом, звільнення від догматичних інтерпретацій, і повернення до наукового обігу забутих імен. У цьому контексті в українській історіографії актуалізовано поняття Української революції початку XX століття — багатовимірний процес національного й державного відродження, що розгортався в умовах українсько-російського протистояння, спочатку ідейно-політичного, а від кінця 1917 року — й воєнного (Верстюк, 2017). Саме в такому значенні, тобто як процес формування української державності та політичної нації, термін “Українська революція” ввели в науковий і суспільний обіг безпосередні її учасники, творці й перші дослідники: М. Грушевський (2007), В. Винниченко (1920), Д. Дорошенко (1953–1954), П. Христюк (1921), а також Н. Махно (1991). Заперечуване радянською історіографією поняття було реабілітоване сучасною українською історичною наукою, посіло вагоме місце в українському історичному наративі XX століття й поступово утверджується у світовій академічній практиці як самостійна й невід’ємна складова історії Центрально-Східної Європи.

Сучасна історіографія наголошує на засадничому значенні Першої світової війни 1914–1918 років як події, що радикально змінила усталений світовий порядок (фон Гаген, 2025). Саме війна стала каталізатором глибоких політичних, соціальних і національних трансформацій у Центрально-Східній Європі. Якщо до її початку на мапі континенту сусідили три великі імперії — Російська, Австро-Угорська та Німецька, — то після війни внаслідок Східноєвропейської революції (1914–1923) цей імперський світ зазнав докорінних змін. Австро-Угорська монархія розпалася, а Австрія перетворилася на невелику державу з населенням близько 6,5 мільйона осіб. На її уламках постала низка нових національних держав, що утвердилися завдяки реалізації принципу самовизначення народів, проголошеного Вудро Вілсоном і підтриманого міжнародною спільнотою. Подібні процеси мали місце й на території колишньої Російської імперії, де з руїн старої державності постали Польща, Литва, Латвія, Естонія, Фінляндія, а також активізувалися визвольні рухи України, Грузії та Азербайджану, спрямовані на утвердження власної незалежності. Розпад Російської та Австро-Угорської імперій виявляє низку спільних закономірностей, зокрема у кризі імперських структур, піднесенні національних рухів і спробах створення нових державних форм. Той факт, що значна частина українських етнічних земель входила до складу Австро-Угорщини, дає додаткові підстави розглядати Українську революцію не лише як внутрішній процес національного й державного відродження, а й як складову ширшого контексту революційних подій у Центрально-Східній Європі початку XX ст.

Перша світова війна істотно змінила суспільно-політичний ландшафт Російської імперії, фактично обезлюдивши її публічний простір. Під дією законів і приписів воєнного часу він різко звузився — фактично до меж залу засідань Державної думи. Решта сфер громадського життя затихла або ж повністю завмерла. До весни 1917 р. близько 15 мільйонів чоловіків були мобілізовані й одягли військові однострої, що позбавило суспільство значної його активної частини (Рєєнт & Сердюк, 2004). Ліві опозиційні партії зазнали нищівних репресій: частину їхніх осередків було розгромлено, а решта змушена діяти в умовах глибокого підпілля. Військова цензура завдала

відчутного удару по опозиційній пресі, обмеживши можливості для суспільного діалогу й політичної критики. Особливо нищівними були наслідки для українського національного руху. Вже на початку війни було закрито всі українськомовні видання, заборонено діяльність “Просвіт”, а Товариство українських поступовців зуміло зберегти свій київський осередок лише завдяки формальному перетворенню клубу на військовий шпиталь. Єдиним українським періодичним виданням залишалася московська “Украинская жизнь”, яка, втім, виходила друком російською мовою. Окупація російською армією Галичини призвела до масових репресій проти українського населення — переслідувань, депортацій, насильницької русифікації. Усе це, на тлі затяжного характеру війни, спричинило різке зростання соціальної напруги, що поступово переросла у кризу довіри до влади й заклала передумови для майбутніх революційних подій.

Вибух Лютневої революції 1917 року в Петрограді докорінно змінив характер суспільного життя. Падіння самодержавства відкрило своєрідний “клапан” у перенасиченому терпінням і втомою суспільстві, що роками перебувало під тиском воєнного режиму та політичного безправ’я. У лічені дні Росія перетворилася на країну, яку сучасники називали найдемократичнішою у світі. Стихійний вибух громадянської активності охопив державу тисячами демонстрацій, мітингів, зборів, з’їздів — у них взяли участь десятки мільйонів людей. Підтримка нової революційної влади вважалася майже священним обов’язком для будь-якої, навіть найменшої організованої спільноти. Революція відкрила широкі можливості для відновлення діяльності раніше заборонених політичних партій і створення нових. Демократизація державного устрою зумовила потребу глибокої реорганізації адміністративного апарату: його мали заповнити “нові люди” — від міністрів і урядовців до представників земств і міських дум. Поруч із губернськими комісарами почали формуватися ради об’єднаних громадських організацій, покликані забезпечити колегіальний характер ухвалення рішень. Водночас поряд із офіційними державними структурами виникали ради (совети) робітничих, солдатських і селянських депутатів — новий тип представницьких органів, що стали центрами політичної ініціативи знизу. Демократизація армії призвела до появи вже навесні 1917 року близько 50 тисяч солдатських комітетів, які фактично перебравши на себе частину функцій військового командування. Визначити точну кількість новостворених революцією громадських і політичних осередків досі залишається складним завданням, яке історики лише почасти намагаються розв’язати.

На виклик революції Україна відповіла масовим національно-визвольним піднесенням, що швидко набуло організованих форм під проводом Української Центральної Ради (УЦР) (Смолій, 2011–2012). Саме під її егідою сформувався український революційний провід — нова політична еліта, яка прагнула надати стихійному рухові ідейного та інституційного спрямування. Відомий історик Михайло Грушевський, обраний головою УЦР, сформулював політичну програму українського руху, що забезпечила йому широку суспільну підтримку та легітимність у межах загальноросійського революційного процесу (Грушевський, 1991, с. 121). Потужним свідченням національного пробудження стала маніфестація в Києві 19 березня 1917 року, яка зібрала близько 100 тисяч учасників. А Всеукраїнський національний конгрес, що відбувся в квітні того ж року, київські журналісти, вражені масштабом представництва, назвали “національним паломництвом”. Навколо Центральної Ради згуртувалися представники сімнадцяти політичних партій, до її складу увійшли делегати всеукраїнських військового, селянського та робітничого з’їздів, а в губернських і повітових центрах почали виникати місцеві українські ради, які втілювали ідею

самоврядування. Характерною рисою цього періоду стала українізація окремих дивізій і корпусів російської армії, що засвідчувала зростання національної свідомості серед військових. Тим часом в австро-угорській армії продовжував діяти Легіон Українських Січових стрільців, який став символом збройної участі українців у визвольних змаганнях. Не потребує особливого доведення теза, що революції творять маси, які приводять у політичне життя та до державного управління тисячі нових людей, раніше далеких від політики. З особливою силою ця закономірність проявилася у подальші роки революційних подій, породивши феномен селянського повстанського руху — водночас могутнього й суперечливого явища (Лободаєв, 2017). Його сила полягала у всеохопній масовості, а слабкість — у відсутності загальної координації та організаційної єдності, що в підсумку позначилося на результатах українських визвольних змагань.

Розвиток революційних подій, часта зміна державних режимів і воєнні конфлікти, що виникали з різних тлумачень логіки революційного процесу, його завдань і перспектив, постійно висували на передній план нових діячів. На авансцену виходили діячі, які уособлювали різні політичні ідеї, соціальні прошарки й національні прагнення. Одні з них зуміли зробити блискучі політичні кар'єри, тимчасово піднялися на вершину публічного життя, увійшли в історію як відомі постаті або навіть стали частиною національного міфу. Таких було небагато. Натомість більшість учасників революційного руху — люди, які виконували важливі, але короткотермінові функції — залишилися героями лише окремих епізодів. Дехто загинув у вирі воєнного протистояння, інші опинилися в еміграції, шукаючи порятунку від політичних переслідувань, а ще когось подальша радянська історія таврувала як “ворога народу”. Так революція, яка відкрила шлях до національного й соціального оновлення, водночас перетворилася на арену, де людські долі спалахували й згасали з тією ж непередбачуваністю, з якою змінювалися уряди, фронти й політичні ідеали.

Відтворюючи історію революції, сучасні дослідники прагнуть максимально “залюднити” її простір — повернути до історичної пам'яті імена не лише головних дійових осіб, а й тих, хто перебував поруч: соратників і опонентів, організаторів і свідків, діячів, які творили повсякдення революційної доби. Їхнє завдання — сформувати широкую мозаїку людських доль, де переплелися життєві шляхи політиків, державних і громадських діячів, військових різних рангів і армій, повстанських отаманів, журналістів, письменників, художників — усіх, хто своїми вчинками, словом чи пензлем формував духовний і мистецький образ революції. Як масштабне історичне явище, Українська революція далеко вийшла за межі національного простору — вона викликала зацікавлення і відгук у багатьох зарубіжних середовищах, змусила про себе говорити відомих політиків, дипломатів, науковців, а декого з них навіть взяти безпосередню участь у її подіях.

Звісно, охопити всіх учасників неможливо. Проте значна частина з них уже стала героями “Енциклопедії історії Української революції 1914–1923 років”, де представлено як добре знані постаті, так і тих, чийі імена лише тепер повертаються до наукового обігу. Мета укладачів енциклопедії полягає не лише у відтворенні біографій окремих осіб, а й у створенні цілісної панорами епохи, у якій ці постаті постають не ізольовано, а як взаємопов'язані елементи великої історичної драми. Навіть коли їхні дії чи переконання мали діаметрально протилежний характер, усі вони були частиною спільного процесу — тієї грандіозної революційної доби, що визначила траєкторію української історії XX ст.

Підготовка ЕІУР опирається на здобутки українського енциклопедознавства. В ній творчо використано напрацювання “Енциклопедії українознавства” (Кубійович,

1949–1984) та “Енциклопедії сучасної України” (Дзюба, Жуковський, Железняк та ін., 2001–2024). Принципи формування словникового матеріалу запозичені з “Енциклопедії історії України” (Смолій, 2003–2013).

Енциклопедичне видання укладено за алфавітним принципом, що забезпечує зручність пошуку та навігації серед численних персоналій. Біографічні статті написані у вільній, аналітично-оповідній формі, в центрі якої — події революційної доби, відображені крізь призму особистої участі та життєвого досвіду конкретних діячів. Більшість статей супроводжено вказівками на ширшу наукову літературу, археографічні та архівні джерела, що створює можливість для подальших досліджень і перевірки фактів. “Енциклопедію історії Української революції 1914–1923 років” задумано як електронний ресурс, що відповідає сучасним тенденціям цифрової гуманітаристики. Його розміщено на сайті Інституту історії України НАН України, де онлайн-енциклопедія поступово наповнюється новими статтями. Нині вже підготовлено понад 600 статей із запланованих 2 тисяч, що становитимуть повний корпус цього компендіуму. Ресурс передбачає можливість додавання нових матеріалів і редагування наявних статей, забезпечуючи їхню актуальність, наукову достовірність і доступність для широкої аудиторії. Такий формат дозволяє оперативно впроваджувати зміни та уточнення, підтримуючи високу точність, динамічність і сучасність інформаційної платформи. Завдяки інтерактивним інструментам користувачі мають змогу ознайомлюватися з найновішими даними, що постійно оновлюються й доповнюються в режимі реального часу. Сайт енциклопедії доступний за адресою: <http://ukr-revolution.history.org.ua/about>

Російська агресія, що триває вже понад 10 років, а особливо її остання — повномасштабна фаза, істотно ускладнила умови наукової діяльності в Україні. В умовах війни лівова частка державного бюджету спрямована на потреби армії та оборони, тому підтримка гуманітарних наук відходить на другий план. Частина українських науковців — потенційних авторів і редакторів “Енциклопедії історії Української революції 1914–1923 років” — стали до лав Збройних сил України. Інші, зокрема співробітники наукових і освітніх центрів, розташованих на сході держави, були змушені залишити місця свого постійного перебування, що призвело до втрати частини наукового потенціалу. Попри ці надзвичайно складні обставини, наукова праця триває. Робота над енциклопедичним проектом не припинилася навіть у часи воєнної небезпеки.

Тематика Української революції — одна з ключових у сучасній гуманітаристиці — нині набуває особливого звучання. Її наскрізним мотивом є протистояння з Росією, що надає історичному дослідженню виразної актуальності. Вивчення подій 1914–1923 років допомагає не лише глибше усвідомити драматичні сторінки російсько-українських відносин і процесів націо- та державотворення, а й відтворити міжнародне тло епохи, повернути із забуття маловідомі постаті й події. Водночас сьогодні, крізь призму нового історичного досвіду, ми можемо наочно переконатися, наскільки далеко просунулася Україна як держава і як політична нація в розумінні власних інтересів, у здатності їх захищати й відстоювати. Цей контраст між минулим і сучасністю надає дослідженням революційної доби, зокрема й енциклопедичним, не лише академічної, а й глибоко символічної ваги, перетворюючи їх на свідчення тягlosti української боротьби за свободу й гідність.

ЛІТЕРАТУРА

- Верстюк, В. Ф. (2017). Від “Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны на Украине (1917–1920)” до “Нарисів історії Української революції” й далі: трансформація дослідницької парадигми. У кн. *Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)* (с. 11–30). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Винниченко, В. (1920). *Відродження Нації: Історія української революції (березень 1917 р. – грудень 1919 р.)*. Відень.
- Грушевський, М. (1991). *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ: Т-во “Знання” України.
- Грушевський, М. С. (2007). На порозі Нової України: Гадки і мрії. У кн. П. Сохань (гол. ред.), *Твори* (т. 4, кн. 1, с. 225–266). Львів: Видавництво “Світ”.
- Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. та ін. (гол. редкол.). (2001–2024). *Енциклопедія сучасної України* (тт. 1–24). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
- Дорошенко, Д. (1953–1954). *Історія України, 1917–1923 рр.* (тт. 1–2). Нью-Йорк.
- Кубійович, В. (Відп. ред.). (1949–1984). *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* (тт. 1–11). Париж; Нью-Йорк.
- Лободаєв, В. (Відп. ред.). (2017). *Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років*. Харків: Клуб сімейного дозвілля.
- Махно, Н. И. (1991). *Воспоминания (Кн. 3: Украинская революция)*. Київ.
- Реєнт, О., & Сердюк, О. (2004). *Перша світова війна і Україна*. Київ.
- Смолій, В. А. (Гол. ред.). (2003–2013). *Енциклопедія історії України* (У 10 т.). Київ: Наукова думка.
- Смолій, В. А. (Гол. ред.). (2011). *Нариси історії Української революції 1917–1921 років* (т. 1). Київ: Наукова думка.
- Фон Гаген, М. (2025). Російська імперія: причини розпаду. У кн. М. фон Гаген, *Історичні есе* (т. 1, с. 197–204). Мюнхен.
- Христюк, П. (1921). *Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.* Відень.

A project in the making: *Encyclopedia of the History of the Ukrainian Revolution*

Vladyslav Verstiuk

Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6023-0471

Email: vverst@ukr.net

Abstract

The article presents the conceptual foundations for the creation of the *Encyclopedia of the History of the Ukrainian Revolution, 1914–1923*, which is currently being developed at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. The idea of this encyclopedia emerged as a response to the need within contemporary historiography to systematize, interpret, and represent the experience of the Ukrainian Revolution in the broader context of global transformations of the early twentieth century. The project seeks to overcome ideological distortions inherited from the Soviet historical tradition and to present the revolution as a multidimensional process of national and state revival. The article takes the form of an analytical essay that combines descriptive, historiographical, and conceptual-reflexive approaches. This methodological synthesis makes it possible both to trace the evolution of the concept of the “Ukrainian Revolution” in historical scholarship and to substantiate the relevance of creating the *Encyclopedia of the History of the Ukrainian Revolution, 1914–1923* as a contemporary digital humanities project. It is noted that more than 600 encyclopedia entries have already been prepared out of the planned 2,000. The materials cover biographical entries on political, military, civic, and cultural figures, as well as foreign individuals associated with the Ukrainian struggle for independence. The article emphasizes that the implementation of the project is taking place under conditions of ongoing Russian aggression, which has significantly complicated research activity in Ukraine. Despite resource limitations and the loss of personnel, work on the encyclopedia continues, contributing to the preservation of historical memory, the strengthening of national identity, and the affirmation of the continuity of Ukraine’s state-building tradition.

Keywords

Ukrainian Revolution, historiography, World War I, historical encyclopedia, Institute of History of Ukraine, digital humanities, historical memory.

REFERENCES

- Doroshenko, D. (1953–1954). *Istoriia Ukrainy, 1917–1923 rr.* (vols. 1–2). New York [in Ukrainian].
- Dziuba, I. M., Zhukovsky, A. I., Zhelezniak, M. H. (Eds.). *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* (vols. 1–24). (2001–2024). Kyiv [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1991). *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut*. Kyiv: Tovarystvo “Znannia” Ukrainy [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. S. (2007). *Na porozi Novoi Ukrainy: Hadky i mrii*. In P. Sokhan (Ed.), *Tvory* (vol. 4, book 1, pp. 225–266). Lviv: Vydavnytstvo “Svit” [in Ukrainian].
- Khrystiuk, P. (1921). *Zamitky i materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr.* Vienna [in Ukrainian].

- Kubijovyč, V. *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna* (vols. 1–11). (1949–1984). Paris; New York [in Ukrainian].
- Lobodaiev, V. (Ed.). (2017). *Viina z derzhavoiu chy za derzhavu? Selianskyi povstanskyi rukh v Ukraini 1917–1921 rokiv*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].
- Makhno, N. I. (1991). *Vospominaniia (book. 3: Ukrainskaia revoliutsiia)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Reient, O., & Serdiuk, O. (2004). *Persha svitova viina i Ukraina*. Kyiv [in Ukrainian].
- Smolii, V. A. (Ed.). (2003–2013). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (vols. 1–10). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Smolii, V. A. (Ed.). (2011). *Narysy istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv* (vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Verstiuk, V. F. (2017). *Vid “Velikoi Oktiabrskoi sotsialisticheskoi revoliutsii i grazhdanskoi voyny na Ukraine (1917–1920)” do “Narysiv istorii Ukrainskoi revoliutsii” y dali: trans-formatsiia doslidnytskoi paradyhmy*. In *Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverdzhennia (1917–1921 rr.)* (pp. 11–30). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Von Hagen, M. (2025). *Rosiiska imperiia: prychyny rozpadu*. In M. von Hagen, *Istorychni ese* (vol. 1, pp. 197–204). Munich [in Ukrainian].
- Vynnychenko, V. (1920). *Vidrodzhennia natsii: Istoriia ukrainskoi revoliutsii (berezen 1917 r. — hruden 1919 r.)*. Vienna [in Ukrainian].